

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Επαναστατικότητα του Ρήγα Βελεστινλή και Γαλλικός Διαφωτισμός¹

Δημοσιεύθηκε στο *ΘΕΣΣΑΛΙΚΟ ΗΜΕΡΟΛΟΓΙΟ*,
τόμ. 67 (2015), σελ. 97-112.

Στη διαμόρφωση της επαναστατικότητας του Ρήγα Βελεστινλή (1757-1798) και στη σύλληψη του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων για την απόκτηση της ελευθερίας και τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας στο Βαλκανικό χώρο συνέβαλαν αποφασιστικά οι βιωματικές του εμπειρίες, τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του και οι μελέτες του, ιδιαίτερα των έργων του Γαλλικού Διαφωτισμού.

Ο Ρήγας από νωρίς γνώρισε την βαρβαρότητα της οθωμανικής εξουσίας στη γενέτειρά του και στην ευρύτερη περιοχή της Μαγνησίας, όπως χαρακτηριστικά αναγράφει στον «*Νέο Ανάχαρσι*»². Συχνά εξάλλου ανέφερε ότι οι Τούρκοι του Βελεστίνου είναι οι αγριότεροι από κάθε άλλο μέρος³. Παράλληλα όμως ο Ρήγας γνώρισε, ψηλάφισε τα λείψανα της αρχαίας δόξας της γενέτειράς του καθώς και των άλλων αρχαίων μνημείων της Μαγνησίας.

Στο τοπογραφικό διάγραμμα του Βελεστίνου⁴ που συντάσσει και το θέτει δίπλα στον τίτλο της Χάρτας και πάνω από την

¹ Ένα μέρος του κειμένου παρουσιάστηκε σε ομιλία στο «Αχίλλειον» Βόλου, 26 Μαΐου 2012, που διοργανώθηκε από τον Τομέα Γαλλικής Γλώσσας του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας και τους Γαλλόφωνους Συλλόγους του Βόλου στα πλαίσια των εκδηλώσεων «Δελιγεώργεια» 2012, συμμετέχοντας στις επετειακές εκδηλώσεις των τριακοσίων χρόνων από τη γέννησή 1712-2012 του Ρουσσώ.

² Βλ. Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με σχόλια και ευρετήριο, επιμ. Δ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2006, σελ. 133, «Οι συχνοί άδικοι φόνοι κατά των χριστιανών οπού γίνονται την σήμεραν εδώ, ήθελον ερημώση εξ ολοκλήρου αυτήν την πόλιν, αν αι φυσικάί χάριτές της δεν ήθελον τους αναγκάζη να υπομένουν όλα, δια ν' αφήσωσι καν τα κόκκαλά των εκεί οπού ετάφησαν και οι προπάτορές των. Ο Ανάχαρσις δεν εστέκετο μήτε μίαν στιγμήν τώρα, αλλ' έφευγε να κρυφθή το γλυγωρότερον εις τα ενδότερα της Σκυθίας του».

³ Βλ. Χριστόφορος Περραιβός, *Σύντομος βιογραφία του αοιδήμου Ρήγα Φεραίου του Θετταλού*, εν Αθήναις 1860, επανέκδοση 1973, σελ. 7.

⁴ Βλ. Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 4, και Ευαγ. Κακαβογιάννης, «Η Έπιπεδογραφία της Φεράς» από άποψη αρχαιολογική», *Υπέρεια*, τόμ. 1, Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνου-Ρήγας» (Βελεστίνου 1986), Αθήνα 1990, σελ. 423-448.

επιπεδογραφία των αρχαίων Αθηνών - τι τιμή για τη γενετείρά του - εκεί ο Ρήγας έχει αποτυπώσει τις αρχαιότητες, που είχε γνωρίσει στη νεανική του ηλικία: το αρχαίο στάδιο, το «ωρολόγι αρχαιότατον», τη δημόσιο αγορά, το αρχαίο τρόπαιο στο γυναικωνίτη της εκκλησίας όπου εκκλησιάζονταν, τα ανάκτορα του Αδμήτου, την επιγραφή σε μάρμαρο που ήταν σε γεφύρι στο ρουμάνι, το ιερό δάσος δρυών, τα ερείπια αρχαιοτήτων στον Άγιο Χαράλαμπο και στην ακρόπολη των Φερών. Επίσης μνημονεύει την Υπέρεια Κρήνη ή Κεφαλόβρυσο αναγράφοντας και τέσσερα σχετικά αποσπάσματα για τις αρχαίες Φερές και την Υπέρεια Κρήνη, από την *Ιλιάδα* του Ομήρου, τον Στράβωνα, τον Σοφοκλή και τον Απολλώνιο τον Ρόδιο.

Ο Ρήγας περπάτησε στις αρχαιότητες των Παγασσών με το υδραγωγείο τους καθώς μας λέει πως χρειάζεται κανείς μια ώρα περίπου για να δει αυτές τις αρχαιότητες. Επίσης γράφει για τις αρχαιότητες στις Αμφανές, για την περιοχή Μπουρμπουλήθρα, Λάμια, Αλυκές, για το ακρωτήριο της Πύρρας και Δευκαλίωνος που λέγεται Αγκίστρι καθώς επίσης μνημονεύει την απέναντι βραχονησίδα με το εκκλησάκι πάνω της του Αγίου Νικολάου, που πράγματι διαπιστώθηκε σε επίσκεψή μας πως είναι του Αγίου Νικολάου⁵. Γράφει για την Πορταριά, τις πηγές Μάννα, το Πλιασίδι και το σπήλαιο όπου ο Κένταυρος Χείρων ανέθρεψε τον Αχιλλέα⁶.

Στην Πορταριά, καθώς θα πήγαινε στη Ζαγορά, στο Ελληνομουσείο, για τις σπουδές του, είδε να χορεύεται ο χορός «μάνδρα χαβαζί» το όνομα του οποίου το αποδίδει τούρκικα, σημειώνοντας με θλίψη «αφ' ού εχάσαμεν το παν, συνεχάθησαν και τα ονόματα των χωρών»⁷. Σημαντική κοινωνικοπολιτική παρατήρηση. Αποτέλεσμα της σκλαβιάς έρχεται η αλλοτρίωση, η λησμονιά της γλώσσας και η αφομοίωση από τους κατακτητές. Μήνυμα διαχρονικό, που και σήμερα είναι επίκαιρο και θα πρέπει να προσεχθεί από τους Έλληνες.

Ο Ρήγας γενικότερα ενδιαφέρεται για τις αρχαιότητες, γιατί γνωρίζει πως η γνώση τους συμβάλλει στην ιστορική σύνδεση με το παρελθόν. Μνημονεύει στον «Νέο Ανάχαρσι» τις αρχαίες πλάκες με επιγραφές, που αναφάνηκαν στον Άναυρο μετά μια πλημμύρα και ζητά να αντιγραφούν για να τυπώσει το περιεχόμενό τους, ενώ παράλληλα αναγγέλλει πρώτος στην επιστημονική κοινότητα της

⁵ Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, «Μνεία από τον Ρήγα της νησίδας με τον Άγ. Νικόλαο στο Αγκίστρι του Παγασητικού», εφημ. «*Η Θεσσαλία*», 13 Αυγούστου 2000, www.karaberopoulos.gr/karaberopoulos/rhigas/31.asp.

⁶ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 143.

⁷ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*,... ό.π., σελ. 125.

Ευρώπης τον τάφο του πατέρα της ιατρικής, Ιπποκράτη, έξω από τη Λάρισα, στο δρόμο προς τον Τύρναβο⁸.

Επί πλέον ο Ρήγας στο έργο του «Τα Ολύμπια»⁹ μας δίνει την σημαντική πληροφορία ότι τα Ολυμπιακά αγωνίσματα (άλμα, δρόμος, ρίξιμο λιθαρίου, πάλη, παγκράτιο) διατηρούνταν στην εποχή του στη Θεσσαλία και σε όλη την Ελλάδα, στοιχείο δηλωτικό της διαχρονικότητας των αγωνισμάτων και της διατήρησης της ιστορικής συνείδησης των σκλαβωμένων Ελλήνων. Και όλα αυτά τον οδήγησαν να κατανοήσει πόσο η ιστορική γνώση του παρελθόντος συμβάλλει στην αυτογνωσία, στην αυτοσυνειδησία.

Εκτός από τα βιώματα και τις γνώσεις, που απέκτησε μελετώντας τις αρχαιότητες του Βελεστίνου και της Μαγνησίας, ο Ρήγας επηρεάστηκε από τα ιστορικά γεγονότα που εκείνο τον καιρό είχαν διαδραματιστεί: τα Ορλωφικά¹⁰, όπως ονομάστηκαν οι επαναστατικές κινήσεις κατά το 1770 των Ελλήνων κυρίως στην Πελοπόννησο με την παρακίνηση του Ρώσου ναυάρχου Αλεξέι Ορλώφ (1737-1809), που όμως πνίγηκαν στο αίμα λόγω του ότι δεν δόθηκε η υποσχεθείσα βοήθεια από την Ρωσία. Δεύτερο σημαντικό γεγονός ήταν ο πόλεμος των «τριών ιμπερίων»¹¹ (1787-1792), δηλ. της Αυστρίας, Ρωσίας και της Οθωμανικής Πύλης, αντίστοιχα, που ωστόσο τελικά ήρθαν στις συμφωνίες του Συστόβ (1791) και Ιασίου (1792), διαψεύδοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τις ελπίδες των σκλαβωμένων Ελλήνων πως τα χριστιανικά κράτη θα τους βοηθούσαν να αποτινάξουν τον άπιστο κατακτητή. Και ένα τρίτο σημαντικό γεγονός που βίωσε ο Ρήγας ήταν εκείνο με την πολιτειακή μεταβολή στη Γαλλία, με την Επανάσταση του 1789 και την κατάργηση της κληρονομικής εξουσίας καθώς και τις επιτυχείς πολεμικές δραστηριότητες του δημοκρατικού γαλλικού στρατού.

Παράλληλα με τις μελέτες των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και τα βιώματα από τα ιστορικά γεγονότα της εποχής του, ο Ρήγας από πολύ νωρίς άρχισε να έρχεται σε επαφή με τα έργα των

⁸ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*,... ό.π., σελ. [362].

⁹ Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλος, «Προλεγόμενα» στο πρώτο έργο «Τα Ολύμπια», Αθήνα 2001, σελ. 4.

¹⁰ Τάσος Γριτσόπουλος, *Τα Ορλωφικά. Η εν Πελοποννήσω επανάσταση του 1770 και τα επακόλουθα αυτής*, Αθήνα 1967.

¹¹ Ο πόλεμος των «τριών ιμπερίων» μνημονεύεται από τον Ρήγα στον αφιερωματικό κείμενο του βιβλίου του «*Φυσικής απάνθισμα*», Βιέννη 1790.

κορυφαίων συγγραφέων του Γαλλικού Διαφωτισμού. Οι μελέτες του αυτές τον βοηθούσαν να ενισχύσει επιστημονικά το στρατηγικό σχέδιο¹² της επανάστασής του, το οποίο θα εφαρμόζε για την πολυπόθητη ελευθερία των σκλαβωμένων ραγιάδων.

1). Όταν ακόμη ο Ρήγας ήταν στην Κωνσταντινούπολη είχε αρχίσει να έρχεται σε επαφή με τη γαλλική γραμματεία. Εκείνη την εποχή τα έργα του πολυγραφότατου συγγραφέα **Retif de la Bretonne** (1734-1806) διαβάζονταν από τους νέους της Ευρώπης. Ο Ρήγας μεταφράζει από το έργο «*Les Contemporaines*», έξι διηγήματά του και τα περιλαμβάνει στο βιβλίο του το ονομαζόμενο «*Σχολείον των ντελικάτων εραστών*»¹³, που εξέδωσε στη Βιέννη το 1790. Τονίζει στον πρόλογο πως τα μετέφρασε σαν ένα μέσο εξασκήσεως στη γαλλική γλώσσα και πως είναι «απαρχή των κόπων του». Διάλεξε τα διηγήματα αυτά από τα πολλά που είχε γράψει ο Bretonne για να δώσει ένα μήνυμα πως οι σχέσεις των νέων θα πρέπει να είναι χωρίς τις κοινωνικές παρεμβάσεις, αλλά με τις νέες ιδέες του διαφωτισμού. Μάλιστα στον πρόλογο ο Ρήγας τονίζει πως δεν πρέπει να τον κατηγορούν για την «ερωτική ύλη» του βιβλίου του, διότι αυτή τελικά οδηγεί τους νέους στο γάμο που είναι μυστήριο, όπως πιστεύει η Ορθόδοξη Εκκλησία¹⁴.

Ένα στοιχείο που δείχνει τη δυναμική του πνεύματος του Ρήγα είναι πως από τα πρώτα του έργα του κάνει παρατηρήσεις στους Γάλλους συγγραφείς. Όταν ο Bretonne γράφει ότι οι Γαλλίδες είναι οι ωραιότερες γυναίκες του κόσμου, «...τόσα θέληγτρα της Ζεμίρας είναι αρκετά δια να ανάψουν ένα άσβεστον και φλογερόν πάθος εις ένα νέον, και προ πάντων εκείνο το γούστον των στολισμάτων, οπού δίδει τα πρωτεία εις μίαν νέαν Παρισιάνα από όλαις ταις νέαις της οικουμένης», ο Ρήγας παραθέτει στο σημείο αυτό μια υποσημείωση τονίζοντας ότι «Εις αυτό ως φιλόπατρις με φαίνεται πως έχει λάθος ο συγγραφεύς. Είναι παντού καλούτζικαις, έχομεν και ημείς ταις εδικαίς μας, η ωραιότης των Ελληνίδων έγινε παροιμία εις τους Ευρωπαίους,

¹² Βλ. Δημ. Καραμπερόπουλος, *Το στρατηγικό σχέδιο της επανάστασης του Ρήγα. Απάντηση σε πρόσφατες άδικες κρίσεις*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2013.

¹³ Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος), από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

¹⁴ Βλ σχετικά, Δημ. Καραμπερόπουλος, *Ρήγας και Ορθόδοξη πίστη*, έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα, 2008.

θέλοντες να εκφράσουν ένα ωραίο πλάσμα, λένουν *voila une haute Grecque*, να μία Ελληνική ωραιότητας»¹⁵.

Επίσης ο Ρήγας εναντιώνεται στις καθιερωμένες αντιλήψεις των διακρίσεων των ανθρώπων και στους τίτλους ευγενείας. Συγκεκριμένα σημειώνει ότι «η αληθινή ευγένεια είναι φυτεμένη εις το υποκείμενον του ανθρώπου, και όχι εις τους ματαιούς τίτλους των προπατόρων (καθώς μεγαλαυχούν μερικοί και υπεραίρονται ωσαν να εκατέβηκαν από τα σύννεφα με το ζιμπήλι και αν τους παρατηρήση κανείς τους ευρίσκει ή τρελούς ή μωρούς)»¹⁶.

Σύμφωνα με ιστορικό του Ρήγα, τον Λ.Βρανούση¹⁷, «Το Σχολείον των ντελικάτων εραστών έφερε στην Ελλάδα το νέο είδος της λογοτεχνικής πεζογραφίας, το ελεύθερο-φιλελεύθερο ανάγνωσμα, για το οποίο διψούσε το ευρύ αναγνωστικό κοινό», γι' αυτό και θεωρείται σύμφωνα με τον Αλ. Πολίτη¹⁸ ως το «πρώτο ελληνόγλωσσο μυθιστορηματικής υφής κείμενο». Δύο χρόνια αργότερα το 1792 εκδόθηκε από τον Σύντροφο του Ρήγα, τον Κύπριο Ιωάννη Καρατζά, το βιβλίο «Έρωτος αποτελέσματα»¹⁹.

2). Το δεύτερο βιβλίο που ο Ρήγας εκδίδει στα 1790 στη Βιέννη ήταν το «**Φυσικής απάνθισμα**»²⁰, όταν για πρώτη φορά πηγαίνει στη Βιέννη ως γραμματέας και διερμηνέας του Χριστόδουλου Κιρλιάνου, ο οποίος λόγω της βοήθειας που πρόσφερε στα Αυστριακά στρατεύματα στον πόλεμο της Αυστρίας με την Οθωμανική Πύλη εκείνα τα χρόνια, που διεξάγονταν ο πόλεμος, είχε προσκληθεί από τον αυτοκράτορα της Αυστρίας και του απένεμε τον τίτλο του βαρόνου. Στο βιβλίο αυτό ο Ρήγας μας δίνει πολλές πληροφορίες, που δείχνουν πως από την αρχή των δραστηριοτήτων

¹⁵ Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*,...ό.π., σελ. 304.

¹⁶ Ρήγας Βελεστινλής, *Σχολείον των ντελικάτων εραστών*,...ό.π., σελ. 304.

¹⁷ Λέανδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 201.

¹⁸ Αλέξης Πολίτης, «Το παραμύθι των αστών. Σκέψεις για τις απαρχές του νεοελληνικού μυθιστορηματος», στον τόμο *Νεοελληνική παιδεία και κοινωνία. Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου αφιερωμένου στη μνήμη Κ.Θ.Δημαρά, Ο.Μ.Ε.Δ.*, Αθήνα 1995, σελ. 97.

¹⁹ Ίλια Χατζηπαναγιώτη-Sangmeister, «Το Έρωτος αποτελέσματα» και το Έρωτος αποτελέσματα. Νέα στοιχεία για τα στιχουργήματά τους», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 23, (2001), σελ. 143-165.

²⁰ Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα*, Βιέννη 1790, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1991 (4^η επανέκδ. 2006).

ασχολούνταν εκτός από τη μελέτη των αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων και με τα σημαντικά έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού.

A). Χαρακτηριστικά στο τέλος του βιβλίου «Φυσικής Απάνθισμα» ο Ρήγας αναγράφει μια είδηση ότι έχει μισομεταφρασμένο το έργο του Μοντεσκιέ, (1689-1755), «*Το Πνεύμα των νόμων*», (Montesquieu, *Esprit des loix*)²¹ και ότι μόλις τελειώσει τη μετάφραση θα το τυπώσει. Σημαντική είναι αυτή η πληροφορία. Μας δείχνει ότι από πολύ νωρίς, όταν ήταν ήδη τότε 33 ετών και είχε τις πρώτες εμφανίσεις στα ελληνικά γράμματα με το «Φυσικής απάνθισμα» και το «*Σχολείον των ντελικάτων εραστών*», ασχολούνταν ωστόσο τότε και με τα πολιτικο-κοινωνικά θέματα, για τη διάκριση των εξουσιών, για τα πολιτεύματα στη διοίκηση της κοινωνίας μεταφράζοντας το βιβλίο του Μοντεσκιέ «*Το πνεύμα των νόμων*». Το βιβλίο αυτό είναι από τα σημαντικότερα θεωρητικά θεμέλια του δημοκρατικού φιλελευθερισμού της Ευρώπης.

Σημειώνουμε ωστόσο ότι το χειρόγραφο του Ρήγα με την μετάφραση του «Πνεύματος των νόμων» δυστυχώς δεν έχει βρεθεί, για να γνωρίζουμε τι μετέφρασε και τι πρόσθεσε, τι παρατηρήσεις έκανε. Είναι στα ζητούμενα της ιστορικής έρευνας.

B). Παράλληλα ο Ρήγας μελετάει το έργο του Ρουσσώ (J.J. Rousseau, 1712-1778), «*Αιμίλιος ή για την εκπαίδευση*». Στο «Φυσικής απάνθισμα» στο κείμενο «Προς τους αναγνώστες» ο Ρήγας παραθέτει στα γαλλικά δύο παραγράφους, με την έκφραση του «σοφού», όπως γράφει, χωρίς να τον κατονομάζει. Τα κείμενα αυτά ο Ρήγας τα μεταφράζει στα ελληνικά και είναι σχετικά με την εκπαίδευση. Μάλιστα ο ιστορικός του Ρήγα, Λεάνδρος Βρανούσης²²,

²¹ Montesquieu, *Esprit des loix*, Geneve 1748. Ας σημειώσουμε ότι η έκδοση του 1757 υπάρχει στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών, καθώς επίσης και τρεις τόμοι με έργα του Μοντεσκιέ και με την ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή. Επίσης υπάρχει και η ελληνική έκδοση στη Λειψία στα 1795 του έργου του Μοντεσκιέ «Έρευνα περί προόδου και πτώσεως των Ρωμαίων». Προσθέτουμε ότι δύο εκδόσεις του έργου του Μοντεσκιέ «Το πνεύμα των νόμων» στα ελληνικά εντοπίστηκαν στην ΕΒΕ: μία από τις εκδόσεις Αναγνωστίδη, Αθήνα [1971], και η δεύτερη από τις εκδόσεις «Γνώση», 1994 Εισαγωγή Παναγιώτης Κονδύλης, μετάφραση, Παναγιώτης Κονδύλης και Κωστής Παπαγιώργης.

²² Λ. Βρανούσης, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 254. Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών απόκειται το βιβλίο «Αιμίλιος» του Ρουσσώ σε έκδοση της Λειψίας στα 1762 και με ιδιόχειρη υπογραφή του Ανθίμου Γαζή, στοιχείο που δείχνει και τα αντίστοιχα διαβάσματα του συμπατριώτη του Ρήγα, Διδασκάλου του Γένους Ανθίμου Γαζή (1764-1828).

τεκμηρίωσε ότι ο «σοφός», που γράφει ο Ρήγας, είναι ο Ρουσσώ και τα κείμενα είναι από το βιβλίο του «Αιμίλιος», δείγμα και αυτό των διαβασμάτων του Ρήγα.

Και τα αποσπάσματα αυτά ο Ρήγας τα παραθέτει για να υποστηρίξει την καινούργια τακτική του, που γράφει τη φυσική του σε «απλούν ύφος» για να μην προξενήσει με την «γρυφότητα», όπως υποστήριξε στον πρόλογο, της αρχαίας ελληνικής γλώσσας εκείνο που έπαθε ο ίδιος διαβάζοντας τα κείμενα των λογίων που έγραφαν σε αρχαία αττική διάλεκτο. Επί πλέον προσπάθησε να μην κάνει επίδειξη γνώσεων και να επισωρεύσει λέξεις, και πάλι λέξεις, αλλά να παρουσιάσει το περιεχόμενο του βιβλίου του στην απλή νεοελληνική γλώσσα με σαφήνεια ώστε να το καταλάβουν όλοι και όχι μια μικρή ομάδα μορφωμένων, που ήταν εξοικειωμένοι στην γραφή της αττικής διαλέκτου. Μας προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο και τις αντιλήψεις του για τη γλώσσα, η οποία θα πρέπει να χρησιμοποιείται, ως εργαλείο για την κατανόηση των γνώσεων και των διανοημάτων.

Γ). Επίσης πάλι στο βιβλίο του «Φυσικής απάνθισμα», ο Ρήγας μας δίνει την πληροφορία ότι **μελετούσε τα έργα του Βολταίρου**, (Voltaire, 1694-1778). Συγκεκριμένα στο κεφάλαιο «Περί παλίρροιών»²³, ο Ρήγας αναφέρει ότι διάβαζε τα έργα του Βολταίρου και επισημαίνει ένα λάθος του, όταν υποστήριζε πως στη Μεσόγειο Θάλασσα δεν υπάρχουν παλίρροιες. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας σημειώνει σε πρώτο πρόσωπο, «*Αναγινώσκοντας τα συγγράμματα του περιφήμου Βολταίρ, είδον εις σαράντα μέρη αποφασιστικώς [=κατηγορηματικώς] να λέγη πως εις την Μεσόγειον θάλασσαν, δεν είναι παλίρροιαι και απόρησα πως έκαμε τοιούτον λάθος ένα τόσο μεγάλο πνεύμα*». Μάλιστα ο Ρήγας κρίνει αυτήν την άποψη του Βολταίρου, που δείχνει τη δυναμική και το ανεξάρτητο του πνεύματός του, «*Πλήν συγχωρητέος, επειδή πάντοτε επισφαλείς αι επίνοιαι και των πλέον σοφών ανθρώπων*».

Πράγματι ο Βολταίρος υποστηρίζει ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο θάλασσα, όπως για παράδειγμα γράφει σχετικά στο έργο του «*Elemens de la philoshophie de Newton, 1738*»²⁴, (III partie, ch.13), «...ils oublient que la Méditerranée ne croupit point, quoiqu'elle n'ait point de marée». Ευελπιστούμε πως κάποια στιγμή θα γίνει μια αναλυτική διερεύνηση αν πράγματι είναι

²³ Ρήγας Βελεστινλής, *Φυσικής απάνθισμα...*, ό. π., σελ. 64.

²⁴ Σύμφωνα με την ενημέρωση από το Ίδρυμα Βολταίρου του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης, στο οποίο εκφράζονται ευχαριστίες για την άμεση ανταπόκριση, το κείμενο βρίσκεται στα Άπαντα του Βολταίρου, OCV, vol. 15, p. 511.

στα έργα του Βολταίρου σαράντα οι αναφορές για το ότι δεν υπάρχουν παλίρροιες στη Μεσόγειο ή είναι μια σχηματική υπερβολή του Ρήγα για να δείξει το λάθος του Βολταίρου²⁵.

Δ). Το θαυμαστό επίτευγμα του γαλλικού Διαφωτισμού, η πολύτομη *Encyclopédie* των **Diderot και D' Alembert**, που ο πρώτος τόμος εκδόθηκε το 1751 και έπαιξε σημαντικό ρόλο στη προβολή των νέων ιδεών, για τη πρόοδο, την ελευθερία του ανθρώπου και της κοινωνίας, ο Ρήγας το χρησιμοποίησε, όπως απέδειξε η έρευνά μας. Συγκεκριμένα στον τίτλο του βιβλίου «Φυσικής απάνθισμα» ο Ρήγας δηλώνει ότι το περιεχόμενο του είναι απάνθισμα «εκ της γερμανικής και γαλλικής διαλέκτου», από βιβλία δηλαδή γερμανικά και γαλλικά, χωρίς όμως να τα κατονομάζει. Και πράγματι οι έρευνές μας²⁶ έδειξαν ότι ο Ρήγας μελετούσε την *Encyclopédie* των Diderot και D' Alembert και μετέφρασε λήμματά της για το διαφωτιστικό του βιβλίο εναντίον των προλήψεων και δεισιδαιμονιών, το «Φυσικής απάνθισμα». Μετέφερε κατ' αυτόν τον τρόπο την επιστημονική γνώση της Εγκυκλοπαιδείας, αποδεικνύοντας τη δυναμική του πνεύματός, να αποδίδει στην απλή νεοελληνική γλώσσα τα επιστημονικά κείμενα της γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας, τους νέους επιστημονικούς όρους που τότε δημιουργούνταν.

Ενδιαφέρον έχει να τονίσουμε ότι πριν από την μνημονευθείσα ταύτιση του «Φυσικής απάνθισμα» με την Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, οι ιστορικοί της επιστήμης θεωρούσαν το επίπεδό του χαμηλού επιπέδου, λόγω της απλότητας της γραφής του Ρήγα και επειδή ήταν κατανοητά και από τον απλό λαό. Όμως μετά την ταύτιση που κάναμε και αποδείχτηκε ότι ο Ρήγας μεταφέρει την επίκαιρη επιστημονική γνώση της Γαλλικής Εγκυκλοπαιδείας, το «Φυσικής απάνθισμα» τέθηκε στην πρέπουσα θέση.

Εχουμε υποστηρίξει²⁷ ότι όταν ο Ρήγας πήγε στη Βιέννη το 1790 επισκέφθηκε τη Βιβλιοθήκη της και τότε μάλλον συμπλήρωσε

²⁵ Ενδιαφέρουσα πάντως είναι και η εργασία του Βολιώτη Καθηγητού Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών Δημητρίου Παντελοδήμου, «Ενέργειες του Βολταίρου προς απελευθέρωση της Ελλάδος κατά την διάρκεια του Ρωσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάπτυπο εκ του περιοδικού *Ηπειρωτική Εστία*, τεύχος 211-212, Ιωάννινα 1969.

²⁶ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή ΄΄Φυσικής Απάνθισμα και Γαλλική *Encyclopédie*. Ταύτιση, για πρώτη φορά, ενός προτύπου», *Υπέριαι*, τόμ. Β΄, Πρακτικά Β΄ Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας», (Βελεστίνο 1992), Αθήνα 1994, σελ. 585-598, και ανάπτυπο (σελ. 21). Του ίδιου, «Γαλλική *Encyclopédie*. Ένα πρότυπο του έργου του Ρήγα ΄΄Φυσικής απάνθισμα΄΄», *Ο Ερανοστής*, τόμ. 21 (1997), σελ. 95-128, και ανάπτυπο, Αθήνα 2000 (σελ. 42).

τα τελευταία κείμενα περί μαγνήτου κλπ. που «δεν ήταν έτοιμα δια να προστεθούν εις την τάξιν οπού έπρεπε», όπως γράφει ο Ρήγας. Τότε μάλιστα θα πήρε, όταν θα διάβασε τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία, το κείμενο για το ηλιοκεντρικό σύστημα, για τη συμβολή των αρχαίων φιλοσόφων για την κίνηση της γης περί τον ήλιο, το οποίο έγραψε σε ένα μικρό χαρτάκι και το κόλλησε στο χειρόγραφο του Φυσικής απάνθισμα, στο κεφάλαιο «Περί γής», σελ. 22. Ισως να εντυπωσιάστηκε από το κείμενο της *Encyclopedie* και έτσι θα το πρόσθεσε, για να τονίσει την προσφορά των αρχαίων Ελλήνων στη νέα επιστημονική θεωρία της περιφοράς της γης γύρω από τον ήλιο. Συγκεκριμένα ο Ρήγας πήρε από τη Γαλλική Εγκυκλοπαιδεία και το έγραψε σε ένα χαρτάκι πως πριν από τον Ιταλό Γαλιλαίο «επενόησε πρώτος την καθημερινήν περίοδον της γης περί τον άξονά της Νικήτας ο Συρακούσιος. Δεύτερος ο Φιλόλαος επενόησε την ετήσιον. Μετ' αυτόν Αρίσταρχος ο Σάμιος ύστερον από εκατόν χρόνους, καθώς το λέγει ο Αρχιμήδης εις το 'αριθμός άμμου'».

Μάλιστα για δεύτερη φορά, όπως έχουμε επισημάνει²⁸, ο Ρήγας κατά την σημαντική επαναστατική του χρονιά του 1797 που τύπωνε τους Χάρτες και τα επαναστατικά του βιβλία, χρησιμοποίησε πάλι την *Encyclopedie*²⁹, όταν για την πόλη Τύρα πήρα το σχετικό λήμμα της και το ανέγραψε στο ανοιχτό βιβλίο στην παράσταση με τον Ηγεμόνα της Μολδαβίας στην έκδοση της χάρτας της Μολδαβίας.

3). Το αφήγημα με τίτλο «*Η βοσκοπούλα των Άλπεων*» του Γάλλου συγγραφέα **Jean-Francois Marmontel** (1723-1799), ο Ρήγας το μετέφρασε και το συμπεριέλαβε στο βιβλίο με το γενικό τίτλο «*Ο Ηθικός Τρίπους*»³⁰. Μάλιστα το πεζό κείμενο του πρωτοτύπου της «*Βοσκοπούλας των Άλπεων*» ο Ρήγας το μετατρέπει

²⁷ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγας Βελεστινλής και *Encyclopedie*. Πότε έγραψε το Φυσικής απάνθισμα», *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 29, (1996), σελ. 262-266, και ανάτυπο, Αθήνα 2009.

²⁸ Δημ. Καραμπερόπουλος, «Ρήγας και Γαλλική *Encyclopedie*. Μια ακόμη χρησιμοποίησή της στα 1797», *Ο Ερασιστής*, τόμ. 25 (2005), σελ. 418-420, και ανάτυπο με την προσθήκη δύο εικόνων, Αθήνα 2010

²⁹ Σημειώνουμε ότι στη Βιβλιοθήκη των Μηλεών Πηλίου απόκειται η τρίτη έκδοση της *Encyclopedie*, που εκδόθηκε στη Γενεύη 1778-1779. Πρβλ. Δήμητρα Ανδριτσάκη-Φωτιάδη, *Κατάλογος παλαιών εντύπων της Ιστορικής Βιβλιοθήκης Μηλεών Πηλίου*, Πρόλογος Λουκίας Δρούλια, Συνεργασία Αθηνάς Ζιώγα, Αθήνα 1993, αρ. 530, σελ. 120.

³⁰ Ρήγας Βελεστινλής, *Ο Ηθικός Τρίπους*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος, Αθήνα 2001, σελ. 117-188.

σε στίχους, εξασκώντας ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο την ποιητική του διάθεση και για τη σύνθεση του επαναστατικού του παιάνα, του Θούριου. Προσθέτει στο τέλος του κειμένου και δικό του ποιητικό κείμενο με τίτλο «Του στιχουργού»³¹, στο οποίο καταγράφει τα προσωπικά του στοιχεία χρησιμοποιώντας την προσωπική αντωνυμία 'έγώ': «*Εις αυτό εγώ καυχώμαι ο παρών στιχουργητής ότι είμαι προς τους φίλους διαθέσεως πιστής*».

Η έκδοση, κατά τη σημαντική χρονιά της προετοιμασίας του επαναστατικού του σχεδίου, του αθώου αυτού από επαναστατική σκοπιά έργου δείχνει εκ πρώτης όψεως να είναι κάπως αταίριαστη. Τούτο όμως μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι εκείνη τη χρονιά τα στρατεύματα του Ναπολέοντος είχαν διαβεί τις Άλπεις, που μόνο προ πολλών αιώνων ο Αννίβας το είχε κατορθώσει, και είχε θεωρηθεί μεγάλο κατόρθωμα, γι' αυτό και ήταν στην επικαιρότητα.

Επί πλέον ο Ρήγας παραθέτει και ένα με πολύ νόημα εισαγωγικό σημείωμα για τον συγγραφέα Μαρμοντέλ (Jean-Francois Marmontel, 1723-1799), ο οποίος είχε εκλεγεί μέλος της «*Βουλής των Γερόντων*», της Γερουσίας. Μάλιστα ο Ρήγας τυπώνει με κεφαλαία τυπογραφικά στοιχεία το σύνθημα που ήθελε να περάσει στους σκλαβωμένους, για την αγάπη που πρέπει να έχουν προς την πατρίδα, για την οποία θα είναι δυνατόν να θυσιαστούν:

*Ο ΙΕΡΟΣ ΤΗΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ ΕΡΩΣ ΕΜΦΩΛΕΥΕΙ ΕΙΣ
ΤΗΝ ΚΑΡΔΙΑΝ ΚΑΙ Η ΚΑΡΔΙΑ ΔΕΝ ΓΗΡΑΣΚΕΙ
ΠΟΤΕ.*

Σχετικά η *Εφημερίς*³² των αδελφών Πούλιου της Βιέννης δημοσιεύει την ομιλία του Μαρμοντέλ, που έγινε στο Παρίσι στις 13 Απριλίου 1797: «*Ομιλία προσφωνηθείσα παρά του περιφήμου Μαρμοντέλ, όταν εκλέχθη τοποτηρητής [αντιπρόσωπος] της Βουλής των Γερόντων...Μην αθυμείτε, ώ συμπολίται, βλέποντες αναμεταξύ εις τους τοποτηρητάς σας και ένα γέροντα προβεβηκότα ήδη υπέρ τα εβδομήκοντα έτη. Επειδή η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτας, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ...*». Το κείμενο αυτό μοιάζει με τη φράση που έχει καταγράψει ο

³¹ Όπως σημειώνει ο Λ. Βρανούση, *Ρήγας*, Αθήνα [1954], σελ. 293, υποσημ. αρ. 5, πρώτος ο Γ. Βαλέτας σε δημοσίευμα στην εφημερίδα *Πρωία* παρατήρησε ότι το κείμενο του "στιχουργού" είναι του Ρήγα.

³² *Εφημερίς*, 29 Μαΐου 1797, αρ. φύλλου 43, φωτομηχανική επανέκδοση από το Κέντρο Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού της Ακαδημίας Αθηνών, επιμ. Λεάνδρος Βρανούσης, Αθήνα 1995, σελ. 500-502.

Ρήγας και είναι προς τιμήν του Λεάνδρου Βρανούση³³, που βρήκε το γαλλικό κείμενο της ομιλίας του Μαρμοντέλ και το παρέθεσε στη σχετική εργασία του και στην οποία βρίσκεται η φράση αυτή του Μαρμοντέλ: «...*la veritable force de caractere est dans le coeur, et le coeur ne vieillit jamais*». Αυτήν την φράση μεταφράζει και δημοσιεύει η *Εφημερίς* «η αληθής του χαρακτήρος δύναμις δεν στέκεται εις άλλο τίποτα, παρά εις την ψυχήν, οπού δεν γηράσκει ποτέ». Και ο Ρήγας αυτή την ξερή φράση του Μαρμοντέλ της δίνει ποιητική πνοή, την μετατρέπει σε ένα πατριωτικό απόφθεγμα: «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδιά και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*».

4). Το πολύτομο βιβλίο του **αββά Barthélemy**, «*Voyage du jeune Anacharsis en Grece*», Paris 1791, ήταν ένας ύμνος στην ένδοξη ιστορία της αρχαίας Ελλάδος. Το θαυμάσιο αυτό έργο με την πλούσια τεκμηρίωση με αρχαίους συγγραφείς, είχε μεταφραστεί σε όλες σχεδόν τις γλώσσες τις Ευρώπης³⁴. Για την απήχηση που είχε η έκδοση αυτή στους Έλληνες της Βιέννης γράφει με συναισθηματικό τρόπο ο σύντροφος του Ρήγα ο φοιτητής τότε της Ιατρικής Γεώργιος Σακελλάριος (1767-1838). Συγκεκριμένα στον πρόλογο του πρώτου τόμου³⁵ της μετάφρασης του βιβλίου αυτού του Μπαρθελεμού παρατηρεί ότι όταν οι Έλληνες διάβαζαν τα βιβλία αυτά στις ευρωπαϊκές γλώσσες, δάκρυα γέμιζαν τις σελίδες καθώς έβλεπαν την ένδοξη ιστορία της πατρίδας τους και τη σημερινή κατάντια της, στη σκλαβιά και την τυραννία, έρμια στην όποια διάθεση του δυνάστη και των εκπροσώπων του πασάδων της κάθε περιοχής.

Ο Ρήγας αντιλήφθηκε τη μεγάλη σημασία που θα είχε το γαλλικό αυτό βιβλίο στην ενίσχυση της ιστορικής αυτογνωσίας των Ελλήνων και το κέντρισμα που θα έφερνε στις συνειδήσεις τους. Γι' αυτό και σχεδίασε την γρήγορη έκδοσή του. Ο ίδιος συνέχισε να μεταφράζει τον τέταρτο τόμο, που είχε αρχίσει ο φίλος του Βεντότης

³³ Λεάνδρος Βρανούσης, «Ρήγας και Marmontel», ανάτυπο από τον τόμο *Ελληνογαλλικά, Αφιέρωμα στον Roger Millieux*, Εταιρεία Ελληνικού Λογοτεχνικού και Ιστορικού Αρχείου, Αθήνα 1990, σελ. 142-143.

³⁴ Από το 1788 μέχρι το 1830 είχε είκοσι εκδόσεις και μεταφράστηκε στη γερμανική, αγγλική, ιταλική, δανική, ολλανδική, ισπανική, αρμενική και ελληνική γλώσσα σύμφωνα με τον Δημ. Παντελοδήμο, «Ενέργειαι του Βολταίρου προς απελευθέρωσιν της Ελλάδος κατά την διάρκειαν του ρωσσο-τουρκικού πολέμου 1768-1774», ανάτυπο από την *Ηπειρωτική Εστία*, τευχ. 211-212, Ιωάννινα 1969, σελ. 19, σημείωση αρ. 7.

³⁵ Γεώργιος Σακελλάριος, *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος*, τόμος πρώτος, Μαρκ. Πούλιου, Βιέννη 1797.

ο οποίος είχε αποδημήσει πριν από δύο χρόνια.³⁶ Και εκδίδει τον τέταρτο τόμο με τον απλό, χαρακτηριστικό δυναμικό τίτλο «Νέος Ανάχαρσις»³⁷, Βιέννη 1797. Στο βιβλίο έχει παραθέσει πολλές σημαντικές υποσημειώσεις και με πολιτικοκοινωνικό χαρακτήρα, που δείχνουν τη δύναμη του πνεύματός του, τις αντιλήψεις για την αναγέννηση του ελληνισμού. Μας δίνει ένα παράδειγμα της ελεύθερης πορείας, που θα πρέπει να ακολουθούμε και να μην πιθηκίζουμε.

Σκοπός του Ρήγα με την έκδοση αυτή ήταν να ενισχύσει την ιστορική μνήμη, την αυτοσυνειδησία των σκλαβωμένων Ελλήνων. Να τους υπενθυμίσει το ένδοξο παρελθόν των προγόνων τους. Να τους δείξει πως θα πρέπει να τους μιμηθούν. Χαρακτηριστικά στα έγγραφα σύλληψης και ανάκρισης του Ρήγα επισημαίνεται ότι «*το βιβλίον Ανάχαρσις ήτο προωρισμένον να δείξη εις το ελληνικόν έθνος πόσον μεγάλη ήτο άλλοτε η πατρίς του*»³⁸. Παρόμοια σημειώνεται ότι ο Αργέντης ομολογεί ότι απέστειλε πενήντα αντίτυπα του εκδοθέντος πρώτου και τετάρτου τόμου του «Νέου Αναχάρσιδος» στους συνεταίρους του στη Σμύρνη για να πωληθούν και να διδαχθούν οι κάτοικοι την ιστορία της αρχαίας τους πατρίδος³⁹.

Επίσης για τον αντίκτυπο που θα είχε το βιβλίο «Νέος Ανάχαρσις» στους Έλληνες, ο υπουργός της Αστυνομίας Pergen γράφει στον Αυτοκράτορα Φραγκίσκο ότι το βιβλίο αυτό «*θα εξεγείρη δηλαδή το πνεύμα της ελευθερίας εις τους Έλληνας*», γι' αυτό και διέταξε την κατάσχεση των ελληνικών βιβλίων του «Νέου Αναχάρσιδος», ενώ άφησε ελεύθερη την κυκλοφορία του βιβλίου αυτού στα γαλλικά και γερμανικά⁴⁰.

³⁶ Γ. Λαΐος, «Ο Γεώργιος Βεντότης ο Ζακύνθιος και η πρώτη ελληνική εφημερίδα (1784)», *Επτανησιακά φύλλα*, τόμ. Γ', αρ. 6, (1958), σελ. 162-184. Λ. Βρανούσης, *Εφημερίς..., 1797, Προλεγόμενα, ό. π.*, σελ. 441.

³⁷ Τον γαλλικό τίτλο «*Voyage du jeune Anacharsis en Grece*» ο Γεώργιος Σακελάριος τον αποδίδει ως «Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος», ενώ ο Ρήγας αναγράφει απλά «Νέος Ανάχαρσις»

³⁸ Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση με την προσθήκη ευρετηρίου (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) από την Επιστημονική Εταιρεία μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1997, σελ. 29.

³⁹ Αιμ. Λεγράνδ - Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή και των συν αυτό μαρτυρησάντων*, εν Αθήναις 1891, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την προσθήκη ευρετηρίου, Αθήνα 1996 (2000), σελ. 75.

⁴⁰ Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ό. π.*, σελ. 35.

Διόρθωση από τον Ρήγα της παραπομπής του Barthélemy στον Όμηρο

Ο Γάλλος συγγραφέας J.J.Barthélemy κάνει αναφορά στο μαντείο της Δωδώνης της Ηπείρου στην αρχή του Κεφ. ΛΣΤ'. «*Οδοιπορεία της Ηπείρου*»⁴¹, και παραπέμπει στον Όμηρο, «*Όμηρ. Ιλιάδ. Β', στίχ. 750*». Η παραπομπή αυτή, όπως παρατηρήσαμε, είναι η ίδια και στο γαλλικό κείμενο, «Homer, Iliad 2, v. 750». Όμως σε εκτενή υποσημείωση του ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα με την επισήμανση ότι ο Όμηρος στην παρατεθείσα παραπομπή αναφέρεται στην Δωδώνη της Θεσσαλίας, το σημερινό Λιβιάδι⁴². Μάλιστα ο Ρήγας παραθέτει και το σχετικό χωρίο από τον Όμηρο με μερικές παρατηρήσεις, για να έχει ο αναγνώστης σωστή εικόνα για τη διόρθωση που κάνει. Χαρακτηριστικά ο Ρήγας γράφει:

«Η μαρτυρία του Ομήρου, οπού αναφέρει εδώ ο Ανάχαρσις, ας μοι είναι συγχωρημένον να ειπώ, ότι είναι δι' άλλην Δωδώνη:

Γουνεύς δ' εκ Κύφου ήγε δύο και είκοσι νήας

Τώδ' Ενιήνες έποντο μενεπτόλεμοι τε Περαιβοί,

Οι περί Δωδώνην δυσχείμερον οικι' έθεντο,

Οι τ' αμφ' ιμερτόν Τιταρήσιον έργ' ενέμοντο.

Αύτη η πλησίον του Τιταρησίου Δωδώνη κείται εις τας εσχατίας του Ολύμπου εις την Θεσσαλίαν και λέγεται σήμεραν Λιβιάδι. Και εν ή το μαντεϊόν, εις τας του Τομάρου εις την Ηπειρον, και λέγεται παλαιά Αγια Παρασκευή. Η μεν παράλιος του Θερμαϊκού κόλπου, η δε μακρά απέχουσαν και του Αδριατικού. Καί άλλως, η δυτική Ελλάς δεν συμπεριείχετο εις την κατά Τρωάδος συνωμοσίαν, οπού να ισχύη η μαρτυρία. Φαίνεται ούν, ότι η ομωνυμία εξηπάτησε τον θεϊόν αυτόν συγγραφέα, Πλήν, αμφότεραι ορειναί, δυσχείμεροι, και εις τον αυτόν σχεδόν παράλληλον κείμεναι»⁴³.

⁴¹ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162.

⁴² Στη *Χάρτα της Ελλάδος*, φύλλο 5, στη Θεσσαλία δίπλα στον Τιταρισίο ποταμό ο Ρήγας γράφει «Δωδώνη.Λιβιάδι».

⁴³ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 162-163.

Το γεγονός ότι ο Ρήγας διορθώνει τον Γάλλο συγγραφέα στην παραπομπή του αυτή δείχνει τη δυναμικότητα του πνεύματός του, το ελεύθερον του χαρακτήρα του, ότι μελετούσε το κείμενο, που μετέφραζε και ότι θα είχε γνώση των αρχαίων κειμένων. Παρόμοια ο Ρήγας διορθώνει τον Βολταίρο στο «Φυσικής απάνθισμα» που μνημονεύσαμε παραπάνω. Ο Χρυσοβέργης Κουροπαλάτης που εξέδωσε αργότερα το 1819 τον «*Νέο Ανάχαρσι*» δεν κάνει τη σχετική διόρθωση, στοιχείο που δείχνει ότι δεν θα είχε διαβάσει του Ρήγα τις παρατηρήσεις και δεν ήλεγχε τις παραπομπές του Γάλλου συγγραφέα..

Παρατήρηση του Ρήγα στην άδικη κρίση του Γάλλου συγγραφέα Barthélemy για τους Θεσσαλούς. Ο Ρήγας παραθέτει σε υποσημείωση ένα κείμενο⁴⁴, για να υπερασπίσει τους Θεσσαλούς από την άδικο κρίση του Γάλλου συγγραφέως, ο οποίος παρατηρεί ότι «*Ο Λουκιανός διηγείται ένα επίγραμμα οπού έγινε δι' έναν Θετταλόν, περιεχόμενο εις αυτάς τας λέξεις: Ο Δήμος ανήγειρεν αυτόν τον ανδριάντα εις τον Ιλαρίωνα, επειδή-και εχόρευε καλά εις τον πόλεμον*». Και ο Ρήγας γράφει στην υποσημείωσή του: «*Το επίγραμμα του Λουκιανού δεν είναι προς καταφρόνησιν των Θετταλών, καθώς συμπεραίνει ο Ανάχαρσις...*». Παραθέτει τα είδη των χορών, εκ των οποίων ένας ήταν ο «συγκαθιστός» που χορεύεται στη Θεσσαλία, «*Συγκαθιστός. υπό δύο, εις την Θεσσαλίαν*» και αποδεικνύει ότι ήταν άδικη η κρίση του συγγραφέως, αποκαλώντας, μάλιστα, «συμπατριώτη» του τον Θεσσαλό Ιλαρίωνα⁴⁵: «*...Συμπεραίνεται λοιπόν, ότι ο συμπατριώτης μου Ιλαρίων, μόνος, εν τη παρεμβολή του πολέμου μεταξύ ενόπλων συντρόφων, απέναντι του αντιπαρατεταγμένου εχθρού, επί της ημαγμένης πεδιάδος του στρατοπέδου, δεν ήτον καιρός να χορεύη την σύκινον ή τον κόρδακα,*

⁴⁴ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 124-126

⁴⁵ Στο γαλλικό κείμενο το όνομα είναι «Plation», σχετικά βλ. το σχόλιο του Λέανδρου Βρανούση, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα, [1954], σελ. 340, υποσημ. αρ. 12. Όμως μπορούμε να σημειώσουμε ότι μάλλον μέσα στη βιάση της επαναστατικής χρονιάς του 1797, που τότε ο Ρήγας τύπωνε τα βιβλία του, την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, και την *Χάρτα της Ελλάδος*, το πιό πιθανό θα είναι να μην διάβασε το κείμενο της παραπομπής του Λουκιανού, που γράφει το όνομα «Ειλατίων». Ίσως να ήταν και κακοτυπωμένο το συγκεκριμένο γράμμα στο βιβλίο που θα είχε μπροστά του, και θα πέρασε το λατινικό t για r, και έτσι να μετατράπηκε το «Plation» σε «Ιλαρίων», μια και το όνομα «Ειλατίων» δεν ήταν από τα γνωστά.

αλλά τον πυρρίχιον, διεγερτικόν εφόδου, και δικαίως τω ενήγειρεν ο δήμος τον ανδριάντα».

Επίσης ενδιαφέρον έχει να σημειώσουμε για το επίπεδο των γνώσεων του Ρήγα της Γαλλικής γραμματείας, ότι μελετούσε τα σχετικά με την Ελλάδα γαλλικά βιβλία της εποχής του. Καθώς μεταφράζει τον «Νέο Ανάχαρσι» και φθάνει στο σημείο που ο Barthélemy διηγείται τα σχετικά με την ωραιότητα των Τεμπών, ο Ρήγας βρίσκει την ευκαιρία και διατυπώνει τις κριτικές απόψεις του για όσα ανιστόρητα γράφει ο Γερμανός φιλόσοφος Corneille de Pauw (1739-1799) στο βιβλίο του «Ιστορία της Ελλάδος»⁴⁶ για τα Τέμπη και εναντίον των Ελλήνων που εκείνα τα χρόνια το 1788 είχε κυκλοφορηθεί. Σημειώνει ότι ο ίδιος ο Ρήγας είχε ιδίαν αντίληψη για την ωραιότητα του τοπίου των Τεμπών, «*ίδον αυτοψεί την απερίγρατον ωραιότητα εκείνου του τόπου*» και μάλιστα τονίζει ότι ήπιε νερό από την πηγή, που εξέρχεται από τον ναό της Αφροδίτης, και τώρα είναι αφιερωμένος στην Αγία Παρασκευή.

«Ο κύρ. Πάβ εις την Ιστορίαν του της Ελλάδος, τόμ. α', σελ. 32, λέγει περί των Τεμπών ταύτα: Και παραθέτει τμήμα από το βιβλίο του «Οι αρχαίοι μας άφησαν τέσσαρας περιγραφάς των Τεμπών. Αι του Πλινίου και του Αιλιανού είναι καθαρώς μυθώδεις, αι του Τίτου Λιβίου και του Οβιδίου είναι ακριβώς σύμφωνοι με την αλήθειαν. Οι νεώτεροι περιηγηταί και οι καταγράμμαντες τα υπομνήματά των, ως ο μπαρών Τότ⁴⁷, ήσαν τόσο αμαθείς εις την αρχαίαν γεωγραφία, οπού συντυχαίνουσιν αδιακόπως δια τα Τέμπη ωσάν δια μίαν τερπνήν πεδιάδα. Εν καιρώ οπού ο Αιλιανός, όστις με όλον οπού τα επερεξεθείασε τόσο, προσδιορίζει το πλάτος των μονον ένα πλέθρον, ή περίπου δεκαπέντε οργυιών. Λοιπόν, δεν είναι μεγίστη ματαιοφροσύνη, εις την οποίαν έπεσαν

⁴⁶ Το βιβλίο φέρει τον τίτλο Corneille de Pauw, *Recherches philosophiques sur les Grecs*, Berlin, Chez George Jacques Decker & Fils, 1788, τόμ. 1, σελ. 32.

⁴⁷ Francois baron de Tott, 1733-1793. Μάλλον ο Ρήγας θα είχε υπ' όψιν του τη σχετική αναφορά, που εντοπίσαμε σε μία υποσημείωση στο «*Memoires Du Baron De Tott Sur les Turcs et les Tertares*», Amsterdam 1785, τόμ. II, σ. 215, «*On voit deux autres Monts Olympes, l'un dans l'Asie minneure... l'autre en Europe dans le golphe de l' ancienne Thessalonique. Ce dernier aupres duquel est un petit vallon qu' on nomme encore la vallee de Tempe, arriere des droits mieux constates, mais l'aspect de ces differentes montagnes ne merite aucune preference*».

διδόντες το όνομα τερπνής παιάδος εις ένα κατάστενον δεκαπέντε οργυιών πλάτους».

«Ο κύ Πάβ πρέπει να έβγη από το βόρειον φροντιστήριόν του, να γίνη αυτόπτης της τοποθεσίας εκείνης, και τότε, πειθόμενος, ανυπερθέτως θέλει ομολογήσει, ως ο Τότ, την υπεροχήν των από κάθε άλλην. Ειδέ και απιστή εις τους αυτόπτας και λογομαχή ισχυρογνωμονών, είναι άδικος»⁴⁸.

Ακόμη, επισημαίνουμε ότι ο Ρήγας είναι ο πρώτος από τους Έλληνες λογίους που καταφέρεται εναντίον των κατηγοριών του Ραυw. Ακολούθησε αργότερα ο Κοραής.

5). Η θρυλική «Καρμανιόλα», που έκανε την εμφάνισή της στην επαναστατημένη Γαλλία του 1792, είχε τεράστια απήχηση και διάδοση⁴⁹. Ηλέκτριζε τα ξεσηκωμένα πλήθη. Ο Ρήγας δεν μεταφράζει τα λόγια της, τα οποία αναφέρονταν στη Μαρία Αντουανέτα, στον Λουδοβίκο, στους αριστοκράτες του Παρισιού και στους επαναστάτες διαφόρων περιοχών της Γαλλίας. Ο Ρήγας πήρε τη μουσική του τρομερού εμβατηρίου της γκυγιότητας, που ενθουσίαζε τα πλήθη και προκαλούσε τρόπο στους αντιπάλους, και τη χρησιμοποίησε για τον δικό του παιάνα, τον «Ύμνο Πατριωτικό», που αρχίζει με τη φράση «Όλα τα έθνη πολεμούν». Πάνω στη μουσική της θρυλικής «Καρμανιόλας» ο Ρήγας έπλεξε το δικό του αντιτυραννικό τραγούδι.

Χαρακτηριστικά τα Αυστριακά έγγραφα της σύλληψης του Ρήγα γράφουν ότι ο λεγόμενος «Πατριωτικός ύμνος» είναι το τραγούδι που σύνθεσε ο Ρήγας «κατ' απομίμησιν», του γαλλικού «La Carmagnole»⁵⁰.

*«Όλα τα έθνη πολεμούν
και στους τυράννους τους ορμούν
εκδίκησιν γυρεύουν
και τους εξολοθρεύουν
και τρέχουν για την δόξαν
με χαρά στη φωτιά».*

⁴⁸ Ρήγας Βελεστινλής, *Νέος Ανάχαρσις*, ό.π., σελ. 149-151.

⁴⁹ Λεάνδρος Βρανούσης, *Ρήγας*, Βασική Βιβλιοθήκη, αρ. 10, Αθήνα [1954], σελ. 82.

⁵⁰ Αιμ. Λεργάνδ-Σπ. Λάμπρος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή...*, ό. π., σελ. 67.

Στον «Ύμνο πατριωτικό»⁵¹ ο Ρήγας απευθύνεται στους Καπεταναίους, τους κλεφταρματολούς, μνημονεύοντας πολλά ονόματά τους, όπως τον Μπότσαρη, τους Μπουκουβαλαίους, τον Μπλαχάβα, τον Κοντογιάννη, τον Ζαχαριά, τον Κολοκοτρώνη κ. α. και τους προσκαλεί να ξεχθούν, να σκοτώσουν του τυράννους, όπως και οι πρόγονοί μας, που «για την Ελευθερίαν πηδούσαν στην φωτίαν». Έτσι στη 11^η στροφή ο Ρήγας αναφωνεί:

*«Τα παλληκάρια τα καλά
ποτέ δεν στέκουν σφαλιστά.
αλλά με την ανδρείαν
τινάζουν τυραννίαν
και ζουν μ' ελευθερίαν
στο δουνιά μπρε παιδιά».*

6). Ο Ρήγας εξέδωσε τη δωδεκάφυλλη «Χάρτα της Ελλάδος»⁵², στην οποία περιλαμβάνει τον βαλκανικό χώρο, όπου ήταν η οθωμανική εξουσία με σύνορα και διαίρεση σε τοπαρχίες και επαρχίες, περιλαμβάνοντας εκτός του Ελλαδικού χώρου και την Μικρά Ασία, τη Βουλγαρία, Σερβία, Ιλλυρία, Βοσνία, Βλαχία, Μολδαβία. Τα σύνορα που θέτει ο Ρήγας διαχωρίζουν το χώρο του σχεδιαζόμενου κράτος του από τη Δαλματία, τη Αυστροουγγαρία και τη Ρωσία. Και οι τελευταίες έρευνές μας τεκμηριώνουν πως οι χάρτες του Ρήγα είναι πολιτικοί χάρτες του οραματιζόμενου κράτος του, που θα δημιουργούνταν μετά την επανάστασή του.

Για την έκδοση της περίφημης δωδεκάφυλλης «Χάρτας της Ελλάδος», Βιέννη 1797, όπως έχουμε δημοσιεύσει⁵³, ο Ρήγας χρησιμοποίησε ως πρότυπο τον χάρτη της αρχαίας Ελλάδος του Γάλλου Guill. Delisle, «*Graeciae Antiquae Tabulae Nova*», Παρίσι 1707, με σκοπό να δώσει την ίδια πολιτική διαίρεση και ονοματολογία των πόλεων, των τοπαρχιών και επαρχιών στο οραματιζόμενο κράτος του, που ήταν σε αυτόν τον χάρτη του Delisle

⁵¹ Ρήγας Βελεστινλής, *Τα Επαναστατικά. (Επαναστατική Προκήρυξη, Δίκαια του Ανθρώπου, Σύνταγμα, Θούριος, Ύμνος Πατριωτικός)*, έκδοση της Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005, για τον «Ύμνο Πατριωτικό», σελ. 73-82.

⁵² Ρήγας Βελεστινλής, *Χάρτα της Ελλάδος*, Βιέννη 1797. Αυθεντική επανέκδοση από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, (επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλος) με την υποστήριξη της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα 1998, (επανέκδ. 2003).

⁵³ Δημ. Καραμπερόπουλος, *Η "Χάρτα της Ελλάδος" του Ρήγα. Τα πρότυπά της και νέα στοιχεία*, Αθήνα 1998.

και να μην χρησιμοποιήσει τα αντίστοιχα της οθωμανικής τυραννικής εξουσίας του Σουλτάνου. Ομοίως για το βόρειο τμήμα της «Χάρτας» του ο Ρήγας χρησιμοποίησε, όπως ομοίως έχουμε δείξει, τον χάρτη του Rizzi Zannoni, που εκδόθηκε στο Παρίσι το 1774 «Carte de la partie septentrionale de l'empire Ottoman». Επίσης τις εννέα επιτεδογραφίες, που ο Ρήγας έθεσε σε διάφορα μέρη της «Χάρτας» του, με σκοπό να ενισχύσει την ιστορική συνείδηση των αναγνωστών και παράλληλα να παραπλανήσει την αυστριακή λογοκρισία, για να παίρνει άδεια εκτυπώσεως στους έξι μήνες που διήρκεσε η έκδοση της «Χάρτας», τις έλαβε από το βιβλίο του Barbie du Bocage, «Recueil de Cartes Geographiques plan, nues et medalles de l'ancienne Grec relatif au voyage de jeune Anacharsis», Paris 1788.

7). Ο Ρήγας το 1797 εκδίδει την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου⁵⁴ για την ενίσχυση του επαναστατικού φρονήματος των σκλαβωμένων. Προσφέρει κατ' αυτόν τον τρόπο ως πρότυπο ανδρείας και αποφασιστικότητας τον Μέγα Αλέξανδρο, με τις τέσσερις παραστάσεις από τα ανδραγαθήματά του: τη νίκη του Μ Αλεξάνδρου στον Γρανικό ποταμό, τη φυγή του Δαρείου, την θριαμβευτική είσοδό του στη Βαβυλώνα και την οικογένεια του Δαρείου να προσκυνά στα πόδια του Μ. Αλεξάνδρου. Και τις μορφές των τεσσάρων στρατηγών του: Αντίγονο, Κάσσανδρο, Πτολεμαίο και Σέλευκο. Την έκδοση αυτήν την εμπλουτίζει με ένα κείμενο για τον Μέγα Αλέξανδρο στα ελληνικά και παράλληλα το μεταφράζει στα Γαλλικά.. Είναι το μόνο έργο στο οποίο ο Ρήγας αποδίδει και σε άλλη γλώσσα το ελληνικό κείμενό του.

8). «Νέα Πολιτική Διοικήσεις» - Γαλλικό Σύνταγμα. Κατά την προετοιμασία του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης του ο Ρήγας Βελεστινλής ενδιαφέρθηκε και για την μετά την επιτυχή έκβασή της πολιτειακής κατάστασης, για τον τρόπο διοικήσεως. Προνόησε να έχει έτοιμο ένα σχέδιο Καταστατικού Χάρτη, για να διοικηθεί το οραματιζόμενο κράτος του, η «Ελληνική Δημοκρατία», όπως το είχε ονομάσει. Γι' αυτό μεταφράζει το Γαλλικό Σύνταγμα του 1793, και ονομάζει το σύνταγμά του «Νέα Πολιτική Διοικήσεις»⁵⁵, για να κάνει αντίθεση με την υπάρχουσα τότε απολυταρχική διοίκηση

⁵⁴ Βλ. την φωτομηχανική επανέκδοση της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου του Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα με την επιμέλεια-εισαγωγή-σχόλια του Δρ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 2005, καθώς και στον ψηφιακό δίσκο (CD-ROM), Αθήνα 2007.

του σουλτάνου. Η «Νέα Πολιτική Διοίκησης» περιέχει την «Επαναστατική Προκήρυξη», τα «Δίκαια του Ανθρώπου» και το «Σύνταγμα». Ο Ρήγας στο γαλλικό κείμενο πρόσθεσε αρκετά στοιχεία, όπως για την προάσπιση της δημοκρατίας από τους εχθρούς της, την προστασία του λαού από τους τοκογλύφους κ.α. Μάλιστα στο άρθρο 22 των «Δικαιών του Ανθρώπου», γράφει πως η εκπαίδευση θα είναι όχι μόνο για τα αγόρια, αλλά και για τα κορίτσια. Για πρώτη φορά σε Σύνταγμα τέθηκε τέτοια διάταξη. Ο Ρήγας εκφράζει τις πεποιθήσεις του για την εκπαίδευση των νέων του οραματιζόμενου κράτους του Βαλκανικού χώρου, πως η πολιτεία έχει υποχρέωση να φτιάξει σχολεία για τα αγόρια και για τα κορίτσια., για τα «αρσενικά και θηλυκά παιδιά». Επί πλέον τονίζει στο τέλος του άρθρου ότι οι μαθητές θα διδάσκονται και δύο γλώσσες με πρώτη την Γαλλική και δεύτερη την Ιταλική.

Επί πλέον στο Σύνταγμά του ο Ρήγας δίνει δικαιώματα στις ομάδες, στις μειονότητες, κάτι που δεν υπάρχει στο γαλλικό σύνταγμα του 1793, όπως έχει επισημάνει ο έγκριτος καθηγητής και μελετητής του Ρήγα Νικόλαος Πανταζόπουλος⁵⁵. Ας σημειωθεί ότι η αρχή αυτή του Ρήγα μετά εκατόν πενήντα χρόνια εφαρμόστηκε στην Οικουμενική Διακήρυξη των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων του ΟΗΕ το 1948.

Συμπερασματικά τονίζεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής για το διαφωτιστικό του έργο και για τη συγκρότηση του στρατηγικού σχεδίου της επανάστασης των σκλαβωμένων, εκτός από την γνώση των αρχαίων ελληνικών κειμένων, μελέτησε και τα σημαντικά έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού, του Ρουσσώ, του Μοντεσκιέ, του Βολταίρου, τη Γαλλική Encyclopedie. Παράλληλα μετέφρασε έργα του Retif de la Brettonne, του Barthélemy, χρησιμοποίησε τη μουσική της Καρμανιόλας για τον δικό του παιάνα «Ύμνος πατριωτικός», και για τους χάρτες του πήρε ως πρότυπα τα έργα του Guill. Delisle, του Rizzi Zannoni και του Barbie du Bocage. Τέλος για το Σύνταγμα του οραματιζόμενου πολυεθνικού, πολύ-γλωσσικού και πολύ-

⁵⁵ Βλ. και το γαλλικό κείμενο παράλληλα με το ελληνικό στις ακόλουθες εκδόσεις, Λ. Βρανούσης, *Ρήγας Βελεστινλής-Φεραίος*, Άπαντα Ελλήνων Κλασικών, τόμ. 2, Αθήνα 1968, σελ. 681-735. Απ. Δασκαλάκης, *Το πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1976, σελ. 74-111. Πασχ. Κιτρομηλίδης, *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, τόμος Πέμπτος, Αθήνα 2000, σελ. 119-135.

⁵⁶ Νικόλαος Πανταζόπουλος, *Μελετήματα για τον Ρήγα Βελεστινλή*, έκδ. Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 1998, σελ. 106.

θρησκευτικού κράτους του μετέφρασε το αντίστοιχο Γαλλικό Σύνταγμα του 1793. Όλα αυτά δείχνουν τη μεγάλη συσχέτιση της επαναστατικότητας του Ρήγα Βελεστινλή με τα έργα του Γαλλικού Διαφωτισμού.